

Грозний, князь Курбський, патріарх Нікон, Іосиф Волоцький, Максим Грек та ін. в своїх творах постійно посиляються на візантійську історію.

В наш час дослідження візантійських хронік всесвітньої історії важливе не лише для вивчення історичних подій доби середньовіччя, але і процесу становлення і розвитку вітчизняної історичної науки.

1. Курбатов Г.Л. История Византии: Историография. – Л., 1975.
2. Досталова Р. Византийская историография: характер и формы // Византийский временник. – 1982. – т. 43. 3. Удальцова З.В. Церковные историки ранней Византии // Византийский временник. – 1982. – т. 43. 4. Бибииков М.В. Историческая литература Византии. Спб., 1998.
5. Бибииков М.В. Византийская историческая проза. – М., 1996. 6. Доста-

лова Р. Указ. Соч. 7. Манаси Константин. Летописца на Константин Манаси. – София, 1963. 8. Летопись византийца Феофана от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофиакта. – М., 1884. 9. Там же. 10. Там же. 11. Липшиц Е.Э. Никифор и его исторический труд. // Византийский временник. – 1950. – Т. 3. 12. Шестаков С. О происхождении и составе хроники Георгия Монаха (Амартала). – Спб., 1891. 13. Шестаков С. По вопросу об источниках хроники Георгия Монаха (Амартала). – Спб., 1892. 14. Терновский Ф. Изучения византийской истории и её тенденциозное приложение в древней Руси. – Вып. 1. – К., 1875. 15. Там же. 16. Алпатов М.А. Концепции всемирной истории в русской исторической традиции (XII – XVIII вв.) // Вопросы истории. – 1968. – № 12. 17. Полное собрание русских летописей. – Т. 38. – Радзивилловская летопись. – Л., 1989. 18. Успенский Ф. Первые страницы русской летописи и византийские переходные сказания. – Одеса, 1914. 19. Полное собрание русских летописей. Указ. соч.

Надійшла до редколегії 27.01.10

А. Йовенко, асп.

## ВІДНОСИНИ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ НІМЕЧЧИНИ З "НОВИМИ ПРАВИМИ" ПАРТІЯМИ У ФРН (1980-1989 рр.)

*У статті розглядається історія Національно-демократичної партії Німеччини, зріст політичної активності партії, посилення позиції проти іноземців, її місце і роль у ФРН та взаємодія з "новими правими" партіями.*

*The article deals with the history of the National Democratic Party of Germany, growth of political party's activity, strengthening its positions against foreigners, its place and role in Germany and interaction with "New Right Wing" parties.*

Національно-демократична партія Німеччини (НДПН) виникла у 1964 році шляхом об'єднання політичних організацій правого табору та зміцнилася завдяки підтримці виборців у другій половині 60-х років. Так, у 1967 році НДПН була представлена в 7 ландтагах та мала реальну можливість потрапити в Бундестаг, що викликало стурбованість ЗМІ та суспільства.

Потрібно зазначити, що 1964-67 роки в історії НДПН були періодом формування та становлення партії, коли їй вдалося консолідувати право-радикальні, неонацистські та реваншистські сили у Німеччині та побувати в позапарламентській опозиції. Перший етап формування НДПН можна закінчити виходом Фрітца Тілена з партії у 1967 році та приходом до політичного керма Адольфа фон Тадена. Його можна охарактеризувати як об'єднання та консолідацію сил з правого політичного табору та розбудову організаційної структури та апарату партії колишньої Німецької імперської партії.

Другий етап (1967-1971 рр.) можна пов'язати з головуванням Адольфа фон Тадена, коли партія вже мала місце в земельних парламентах та переживала час свого розквіту. Існування "великої коаліції" 1966-69 року (ХДС/ХСС-ВДП) та незадоволення такою комбінацією частини виборців вплинуло на підвищення протестної ролі НДПН у німецькій політиці. Нечисленні фракції НДПН у ландтагах зазвичай піддавались ізоляції з боку інших партій, адже співпраця могла викликати нерозуміння виборців. Ідеологічні та програмні засади НДПН свідчать про її ворожість до СРП, реваншизм, радикальний підхід до міжнародних питань, але діяльність в межах законодавчого та суспільно допустимого поля. Однак в подальшому у 70-х роках партію розриває внутрішньопартійні суперечки і вона, а скоріше її молодіжна організація Молоді націонал-демократи стає платформою для формування право-радикальних активістів, що будуть діяти за межами НДПН, сама партія втрачає місце у ландтагах та свою політичну роль. Для 70-х років НДПН характерна втрата політичної ваги у ландтагах.

Дана стаття – це спроба прослідкувати історію НДПН з 1980 по 1989 роки. У 1980 році партія почала посилено критикувати присутність іноземців у Німеччині і пішла на парламентські вибори під гаслом "Стоп іноземцям", а верхньою межею є невдалі для НДПН вибори до Європейського парламенту 1989 року. З огляду на попередню періодизацію це 4 етап розвитку партії.

Завдання статті проаналізувати місце і роль НДПН у німецькому політикумі, розвиток відносин партії з іншими правоекстремістськими партіями до об'єднання Німеччини.

Вагомі праці дослідників С. Кайліца "Політичний екстремізм у ФРН. Вступ" та В. Ковальського "Правий екстремізм: вступ та підсумки дослідження" є репрезентативною літературою для ознайомлення з темою для подальшого дослідження.

Серед наукових праць варто виокремити роботи істориків Ассхоера та Сарковича. Слід підкреслити, що автори книги "Праві радикали у Німеччині: старі та нові праві" зробили важливий внесок у дослідження та систематизацію знань про НДПН в контексті загальнонімецького політичного правого екстремізму у другій половині XX століття.

Серія документальних, статистичних і довідкових матеріалів, які публікуються у багатотомному виданні "Архів сучасності. Німеччина 1949-1999 роки" дозволяють виявити, дослідити, систематизувати та пов'язати між собою маловідомі процеси, що не знайшли свого відображення в літературі, щоб повною мірою відтворити історію НДПН.

Наприкінці 70-х років члени організації Молоді націонал-демократи почали радикалізуватися та переходити від НДПН до неонацистських угруповань. Для Національно-демократичної партії Німеччини втрата молодих прихильників могла загрожувати існуванню. У 1979 році згідно "Звіту по захисту конституції" Міністерства внутрішніх справ Баварії, члени НДПН та її супутніх організацій налічували 2.050 чоловік, тобто значну частину від загальної чисельності право-екстремістських груп у Баварії, що складала 4.600 чоловік [1, S. 7415]. Це характерне зменшення чисельності партії було не притаманним їй у 60-х роках, коли НДПН стала об'єднувачем правоекстремістського табору.

У цих обставинах партія змінила свій внутрішньополітичний курс. НДПН намагалася отримати користь від суспільних конфліктів та своїм центральним програмним пунктом на виборах до парламенту 1980 року оголосила гасло "Стоп іноземцям – Німеччина для німців". За цією новою орієнтацією стояв заступник голови партії Гюнтер Декерт, який у 1979 році був безуспішним кандидатом на посаду голови партії та внутрішньопартійним конкурентом Мартіна Мусгунга, який був голо-

вою партії з 1971 року. У 1981 році Гюнтер Декерт оприлюднив "Посібник проти засилля іноземців" [2, S. 24]. Професорами вищої школи було також створено Гейдельберзький маніфест, щоб протистояти засиллю іноземців [6]. На практиці це втілювалося у виборчому об'єднанні "Кільський список", сформованому у 1981 році за участі членів НДПН, що брали участь у виборах у землі Шлезвіг-Гольштейн. У суспільстві ця кампанія викликала слабкий резонанс. І на виборах до Бундестагу 1980 року партія отримала 0,2 % голосів, що було її найгіршим результатом, але оскільки федеральне міністерство драматизувало ситуацію з потоком біженців, у деяких виборців росла також і готовність віддавати голоси за НДПН та інші право-радикальні партії [2, S. 25].

У 80-х роках у Німеччині виникло дві партії так званих "нових правих". Одна з них – це Німецький народний союз (ННС) виник як об'єднання у 1971 році, а у 1987 році був реорганізований у партію. ННС був орієнтований на очільника видавця – Герхарда Фрея. Оскільки НДПН втратила свою силу та символ єдиної правоекстремістської загальнонімецької партії, то "нові праві" доволі успішно зайняли цю нішу серед правого електорату.

За результатами доповіді Комісії по захисту конституції за 1980 рік у Німеччині існувало 75 правоекстремістських угруповань, а НДПН уже не була найбільшим політичним утворенням німецьких правих. Супутні організації партії – Молоді націонал-демократи та Націонал-демократичний союз вищої школи потрапляють у ліквідаційний процес, адже після невдалих виборів 1969 року інтерес до них різко знижується [1, S. 7503].

На початку 1980-х років Німецький народний союз отримав колосальний приріст членів партії: у 1979 році ННС нараховував 5000 членів, а до 1980 року союз подвоїв кількість до 10 000 і залишив НДПН далеко за собою. НДПН нараховувала у 1982 році – 6 000 членів. У 1983 та 1984 році чисельність Німецького народного союзу зростала ще на 1000 щорічно, та у 1987 році за доповіддю Відомства по охороні конституції складала більше 12 500 (за даними самого ННС 16 000 тисяч) [11, S. 160]. Кількість членів НДПН у 1980 році складала 7.200 чоловік, а у 1981 році – 6500 чоловік [9, S. 396]. Значна частина членів НДПН перейшла до інших організацій і зокрема ННС.

Весною 1980 року у землі Північний Рейн Вестфалія члени НДПН з однодумцями засновують громадську ініціативу "Іноземці – Стоп", що швидко поширюється і у інших федеральних землях.

На початку 80-х років у Німеччині продовжували відбуватися акти правоекстремістської агресії. Наприклад, 27 вересня 1980 року три члени НДПН підпалиють селянський будинок у м. Білефельд [3, S. 265]. Цей випадок відбувається поряд з випадками плюндруваннями єврейських кладовищ та хуліганською діяльністю інших правих екстремістів, що не належать до партії.

У оприлюдненій доповіді Комісії по захисту конституції за 1981 рік зазначається, що кількість правих екстремістів зросла на 500 чоловік і складає 20.300; більше половини з них належать до так званих національних вільних організацій навколо видавця "Німецької національної газети" Герхарда Фрея [8, S. 396]. НДПН мала всього 13 місць у комунальних парламентах [1, S. 7696]. Послаблена партія не могла конкурувати за прихильників з ННС.

НДПН намагалася витримати національно-консервативний стиль та демократичний імідж, офіційно підтримувала вільний демократичний правопорядок і відкидала тоталітарне мислення та будь-яку форму диктатури, але все одно проявляла свій правий радикалізм та реваншизм у виступах її членів. У цей період НДПН

намагається вдаватися до судових позовів на зустріч тим, хто подавав на партію скарги до суду або словесно звинувачував її членів у виявах неонацизму. 25 березня 1981 року Федеральний конституційний суд відкидає скаргу НДПН проти слів федерального міністра внутрішніх справ, що НДПН та МНД прославляють режим націонал-соціалізму та мета їх існування однозначно демонструє расистські тенденції [3, S. 266].

На початку 80-х років порушено судові справи стосовно членів НДПН, які займали певні посади на державній службі. У грудні 1981 року з поліцейської служби було звільнено керівника НДПН у землі Баден-Вюртемберг Юргена Шютцінгера через те, що він займав високу позицію в партії з ворожою до конституції метою [3, S. 268]. Адміністративний суд ФРН також заборонив функціонеру НДПН працювати на державній службі. Член НДПН Ганс Юрген Б. мав покинути державну службу на посаді головного інспектора юстиції міста Регенсбург у Баварії [3, S. 269].

У квітні 1982 року було засновано Гамбурзький виборчий список "Стоп – іноземцям", що був близький до НДПН [9, S. 397]. Починаючи з партійного з'їзду у м. Кермерсхайм 1982 року НДПН обрала націонал-нейтралістський курс та прагнула до об'єднання Німеччини [4, S. 341]. У 1982 році Гюнтер Декерт покинув партію у знак протесту проти дуже "м'якої" політики її керівника Мартіна Мусгунга.

Оскільки у період діяльності Гельмута Коля на посаді канцлера ФРН з жовтня 1982 року відбулася праволіберальна зміна урядового курсу, то завдяки зміщенню політичного центра ваги вправо, екстремістські кола отримали додаткові шанси посилити свій вплив на структуру та зміст політики. Слабкості уряду правих дали підґрунтя для нападів екстремістським агітаторам. Тому не дивно, що в цей час право-екстремістські сили отримали певні виборчі успіхи. З цим пов'язана поява партії Республіканців та посилення НДПН [10, S. 73].

У 1983 році була заснована Партія Республіканців, яка відкололася від ХДС з причини внутрішньополітичних суперечок. Партія початково символізувала протест правої антикомуністичної спільноти. Партія-конкурент для НДПН поступово посилювалась і до неї залучалися деякі колишні члени НДПН. Починається новий етап розвитку правого екстремізму, адже дві нові праві партії – Німецький народний союз та Республіканці починають складати конкуренцію для НДПН, що раніше була єдиною значною партією у правому таборі.

17 червня 1984 року НДПН отримала 0,8 % голосів на виборах до Європейського парламенту [9, S. 398]. Після невдалих для НДПН виборів 1972 року, вона мала відшкодувати 1,9 млн. німецьких марок за виборчу кампанію державі. Фактично федеральні президентні, які давали партії можливість відстрочки цієї оплати, дозволяли партії без проблем існувати усі ці роки. Таким чином НДПН вдалося зберегти себе, оскільки фінансово вона не була у змозі виплатити цю суму. Питання це було вирішено для НДПН вже у 1984 році, адже вона отримала 2 млн. німецьких марок відшкодування за участь у виборчій кампанії до Європейського парламенту і змогла погасити свої борги [5, S. 14]. Виборчу боротьбу партія використовувала як компанію проти Європейського союзу [3, S. 274]. Тепер партія стала знову цікавою як партнер для мюнхенського видавця Герхарда Фрея, який підготував свій прихід у "велику" політику [2, S. 25].

Урядові партії почали потроху втрачати силу приваблювати та інтегрувати у себе малі право-екстремістські партії, тому НДПН почала відчувати себе вільно у правому політичному просторі. Переважно вона обирала

такі чутливі до суспільних проблем теми, як політика стосовно іноземців та біженців чи СНІД [10, S. 79].

Про співпрацю НДПН з молодіжною субкультурою скінхедів свідчать непоодинокі випадки. Наприклад, 28 квітня 1984 року в землі Північний Рейн-Вестфалія, НДПН допустила скінхедів "захищати" з'їзд партії у м. Віль-Драбендерхьое. Скінхеди громили автомашини та нападали на політичних противників. А на з'їзді партії у Мюнхені, де НДПН святкувала своє двадцятиріччя, партія переважною більшістю відхилила пропозицію дистанціюватись від скінхедів [3, S. 274]. На виборах до ландтагу Баварії 1986 року партія отримала 0,5 % [7, S. 191].

12 березня 1986 року дисциплінарний сенат Федерального адміністративного суду вирішив, що службовець, який належить до президії НДПН або є кандидатом від партії на федеральних чи земельних виборах, має відмовитись від служби з причини порушення політичної лояльності [3, S. 277].

Поява нових правих політичних партій змусила НДПН активізувати свою діяльність. Нові прав партії у свою чергу намагались переманити виборців НДПН. У цих мовах виникає спроба співпраці між НДПН та ННС, у якій був уже давно зацікавлений Герхард Фрей.

25 січня 1987 року на виборах до Бундестагу НДПН отримує 0,6 %. Це означає, що кількість голосів виборців у порівнянні з 1983 роком збільшилась у три рази. Герхард Фрей уперше підтримав НДПН у виборчій боротьбі. 5 березня 1987 року з огляду на вибори у Бремені за ініціатииви Фрея було створено "Німецький народний союз: список Німеччина", виборчий союз НДПН та ННС. З допомогою Герхарда Фрея та "ННС – список Німеччина" у НДПН зросли шанси майбутніх виборчих успіхів [9, S. 400]. 2 квітня 1987 року керівні особи обох політичних сил домовляються підтримувати один одного, але зберігаючи при цьому організаційну і політичну самостійність [3, S. 279]. Спільний виборчий список було створено, щоб протистояти зростаючій силі партії Республіканців, які переманювали членів НДПН до себе. ННС теж хотіла зрости за рахунок членів НДПН та її виборців. Крім того, разом і за кошти Герхарда Фрея у партії були шанси вистояти у конкурентній боротьбі і поновлювати свої фінансові ресурси, адже вони сподівались досягати на виборах відсотковий бар'єр, щоб отримувати відшкодування.

Якщо у 1986 році на виборах до ландтагу Баварії Фрей пропонував своїм виборцям обирати НДПН, то на виборах у Бремені він вступив разом з НДПН у спільний виборчий список та одразу подолав у Бремерхафені п'ятивідсотковий бар'єр з результатом 5,4%. Член НДПН Ганс Альтерманн вперше з кінця шістдесятих років потрапляє до ландтагу як представник правоекстремістської партії [3, S. 280]. Загалом "Список Н" отримав у Бремені 3,4 %. Завдяки результатам виборів та особливостям виборчого права Бремена ННС була представлена 1 мандатом у раді Бремена та 2 обранцями у комунальному парламенті Бремерхафена [11, S. 157]. А 29 жовтня 1987 року голова НДПН Мартін Мусгунг на виборах мера м. Тутлінген у землі Баден-Вюртемберг отримав 15 % голосів виборців [9, S. 400]. Очевидним лишався факт, що самостійно НДПН у своїх політичних цитаделях могла досягати виборчий результат у декілька відсотків, але на регіональному рівні не могла перейти 5 % бар'єр. На виборах до ландтагу землі Баден-Вюртемберг (2,1 %) та Шлезвіг-Гольштейн (1,2 %) НДПН ще раз виступила під своєю власною назвою, що було також заплановано на вибори до Європарламенту 1989 року [11, S. 157]. Гюнтер Олцог повідомляє, що ННС фінансово підтримав НДПН на цих виборах.

У вересні 1987 р. на федеральному конгресі партійне керівництво з дуже важкими зусиллями вмовляє "МНД" піти на новий курс співробітництва з ННС Г. Фрея [3, S. 280].

Поряд з виборами тривали і будні для НДПН, так 11 січня 1988 року Карл Хайнц Форзац, головний редактор друкованого органу НДПН "Німецький голос", був засуджений адміністративним судом за розпалювання національної ворожнечі до сплати штрафу у сумі 4550 марок [3, S. 281].

На виборах до ландтагу землі Баден-Вюртемберг 1988 року НДПН досягла 2,1 %, а Партія Республіканців 1,0 % голосів виборців [3, S. 282]. На земельних виборах у землі Шлезвіг-Гольштейн партія НДПН досягла результату 1,2 % голосів виборців [7, S. 191].

У квітні 1988 року прокуратура міста Штуттгарт відхилила заяву органам влади голови НДПН у землі Баден-Вюртемберг Юргена Шютценгера проти прем'єр-міністра земельного уряду Шпета. Шпет з партії ХДС під час виборчих перегонів сказав, що він вдарить свою дитину по щоці, якщо вона заспіває перший рядок німецького національного гімну. Член НДПН хотів використати цей факт і назвав це спробою прем'єр-міністра звести наклеп на державу та її символи [3, S. 282]. Такі дії НДПН були відповіддю на різноманітні звинувачення у порушенні конституції на її адресу. Крім того судова справа надавала партії рекламу, певний імідж та популярність серед прихильників. Це була одна із можливостей продемонструвати свою дієздатність.

Партія зайвий раз підтверджує свій вплив на виборців у деяких містечках землі Баден-Вюртемберг. 22 жовтня НДПН отримує у м. Тутлінген 9,3 % та у м. Віллінген-Швеннінген 4,79 % голосів виборців [3, S. 287].

9 листопада 1988 року Гюнтера Декерта, що був колишнім федеральним головою Молодих націонал-демократів, за рішенням адміністративного суду землі Баден-Вюртемберг звільнили з служби в школі, що стало ще одним прикладом звільнення правих екстремістів з державної служби [3, S. 284].

На муніципальних виборах 12 березня 1989 у землі Гессен НДПН отримала 6,6 % голосів та 7 мандатів у Франкфурті-на-Майні. Таким чином, партія вперше за 20 років пододала 5-процентний бар'єр [9, S. 402]. Це, як і привернення уваги до питання іноземців у Франкфурті-на-Майні різними політичними силами, викликало політичні дискусії. Діючий міський голова Франкфурта заявив, що те, що ХДС поставив основною темою виборчої кампанії тему іноземців, не було помилкою. А СДПН та Зелені дорікали ХДС за використання у виборчій боротьбі моделі "цькування іноземців". Керуюча справами СДПН Анке Фукс сказала, що повторення гасел НДПН членами Гессенської ХДС зробило можливим прихід НДПН у парламент Франкфурта-на-Майні [1, S. 8602]. НДПН отримала також 5,2% голосів в окрузі Майн-Кінцінг та 5 % – в окрузі Херсфельд-Ротенбург, у той час як Республіканці набрали в регіоні лише 0,7 % голосів виборців [7, S. 191], що свідчить про регіональну розповсюдженість різних правих партій у різних регіонах Німеччини.

Але все ж у 80-х та 90-х роках НДПН далеко відставала від результатів Республіканців та ННС. Її найкращі результати на земельних виборах у Баден-Вюртемберзі 1988 року – 2,1 % та у землі Шлезвіг-Гольштейн 1,2 %. Партія досягла їх за підтримки правоекстремістських газет Герхарда Фрея, голови ННС. Вибори до парламенту Франкфурту дозволили НДПН оновити фінансовий стан за рахунок відшкодування за проведення виборчої кампанії. На чолі партії став ревізіоніст Гюнтер Декерт. Партія стала більш радикальною і деякі її

члени перестали визнавати злочини націонал-соціалістів злочинцями [8, С. 38].

Після виборів до Європейського парламенту 1989 року праві партії знову посварилися. "ННС – список Н" готувалася на вибори з очікуванням близько 10 % голосів виборців, а отримала – 1,6 %. Герхард Фрей витратив близько 18 млн. марок на виборчу рекламу на телебаченні та у власній пресі, а НДПН підтримувала організацію виборчих перегонів людськими ресурсами для розповсюдження реклами і т. п. Однією з причин стала конкуренція з Республіканцями. Після поразки непродумані величезні фінансові витрати стали, очевидно, проблемою для партії. Але і раніше співпраця партій не була легкою, адже частина НДПН вважала, що НДПН продається ННС. Не зважаючи на суперечки та небажання співпраці, Герхард Фрей пообіцяв підтримати НДПН на виборах до Бундестагу [12]. У співпраці двох різних за своєю історією правоекстремістських партій, кожна була зацікавлена у власному зиску, але ця співпраця дозволила НДПН триматися на політичній арені і фінансово підтримувала її.

У 80-х роках фінансове становище партії було доволі слабким і від матеріального краху її врятувало відшкодування витрат на виборчі перегони та підтримка ННС.

Для періоду 1980-1989 роки характерний зріст політичної активності НДПН у порівнянні з 70-ми роками, коли НДПН постійно втрачала свої кількісні позиції за

чисельністю партії та місця у ландтагах. НДПН перестала бути об'єднувачем правоекстремістського табору та єдиною партією для правоекстремістського електорату. Партія існує поряд з "новими правими" – партіями Німецький народний союз та Республіканці.

Завдяки співпраці з ННС у кінці 1980-х років, НДПН лишається на політичній арені Німеччини та у деяких регіонах отримує незначні, але позитивні виборчі результати.

1. Archiv der Gegenwart – Deutschland 1949 bis 1999. – basiert auf der 10bändigen Buchausgabe bei Siegler Verlag 2000. – Berlin: Directmedia-Publ., 2002. – 1 Scheibe und Bedienungsanleitung (Digitale Bibliothek; 78).
2. Assheuer T., Sarkowicz H. Rechtsradikale in Deutschland: die alte und neue Rechte. – München: Beck, 1992.
3. Benz W. (Hrsg.) Rechtsextremismus in Deutschland. Voraussetzungen, Zusammenhänge, Wirkungen. – Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1994.
4. Decker F., Neu V. Handbuch der Deutschen Parteien. – Wiesbaden, 2007.
5. Faller K., Siebold H. Neofaschismus. Duldung? Verboten? Ignorieren? Bekämpfen? – Frankfurt am Main, 1986.
6. Das Heidelberger Manifest/[http://schutzbund.de/heidelberger\\_manifest.html](http://schutzbund.de/heidelberger_manifest.html)
7. Jaschke, H. Rechtsextremismus und Fremdenfeindlichkeit. Begriffe, Positionen, Praxisfelder. – Opladen, 1994.
8. Kailitz S. Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland eine Einführung. 1. Aufl. – Wiesbaden: VS-Verl. für Sozialwiss., 2004.
9. Kowalsky W. Rechtsextremismus. Einführung und Forschungsbilanz. – Opladen: Westdt. Verl., 1994.
10. Langanke H. Die extreme rechte in der Bundesrepublik. Ideen. Ideologien. Interpretationen. – Berlin, 1996.
11. Ozlog G., Liese H. Die Politischen Parteien in Deutschland: Geschichte, Programmatik, Organisation, Personen, Finanzierung. – München: Olzog Verlag, 2000.
12. Die haben uns glatt überrollt. Neuer Streit zwischen den Rechtsparteien nach der Europawahl // Spiegel, 1989, № 43.

Надійшла до редколегії 27.01.10

М. Казьмирчук, канд. іст. наук

## ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1861 – 1917) У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

*Автор статті висвітлює погляди вітчизняних та зарубіжних дослідників незалежної України, які намагалися проаналізувати соціально-економічний розвиток Київської губернії у 1861 – 1917 рр. У статті проаналізовано погляди науковців далекого та близького зарубіжжя щодо цієї проблеми.*

*The author of the article lights up the looks of home and foreign researchers of independent Ukraine, which tried to analyze socio-economic development of the Kyiv province in 1861 – 1917 in the article the looks of scientists of distant and near foreignness are analyzed in relation to this problem.*

З розпадом Радянського Союзу та постановом незалежної України досвідчені та молоді науковці отримали змогу застосовувати нові підходи, використовуючи значно ширше коло матеріалів і враховуючи нові віяння у історичній науці. Відбілися зміни у підходах до вивчення соціальної історії, бо вона виходить на перший план. Фіксується наявність значної кількості цікавих вітчизняних статей щодо різних аспектів соціального розвитку Київської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст., але й вони у повній мірі не дають повного аналізу або цілісної картини. Негативною рисою періоду сьогодення ще є, мабуть, забуття, свідомо категоричне та скептичне ставлення до напрацювань попередніх дослідників.

У 90-х роках XX ст. акценти у науці почали зміщуватися від історії політичної до історії соціальної, розгляду гендерних проблем, історії повсякденності, мікро- та макросторії, регіоналістики, етнополітичної історії. На позиціях гендерної історії було написано працю М. Богачевської-Хом'як [1, с. 235], яка дослідила жіноче питання та їхню боротьбу за можливість отримання освіти, зокрема торкнулася і проблем розвитку освіти у Київській губернії. Досить новими та мало розробленими для сучасних науковців є проблеми формування станів та особливостей їхнього етнічного складу. Серед них виділяються праці присвячені окремим станам, та загальні, що стосуються більшою мірою селянського стану і аграрної проблеми.

Після проголошення незалежності відбулися зміни у підходах до вивчення становища різних верств насе-

лення. Так, кандидат історичних наук Н. Р. Темірова у ряді статей [62, с. 6-10] та монографії [61, с. 319] дослідила клас поміщиків України пореформеної доби, специфіку їхнього господарства після "серйозного удару" завданого реформою 1861 р. Вона зазначила домінування польського та російського поміщицького господарства на Правобережжі, відмічаючи особливості походження та національну належність цього класу. Капіталістичній еволюції поміщицьких і селянських господарств у пореформену добу було повного присвячено праці М. Якименко та О. Красікової [68, с. 129; 69, с. 148; 40, с. 96].

Продовжилися дослідження різних класів, зокрема зріс попит на дослідження української буржуазії, до якої ставилися за радянських часів негативно, розглядаючи її соціальну структуру на початку XX ст. Так, цю "білу пляму" в історичній науці намагався ліквідувати кіровоградський дослідник В. В. Крутіков [45, с. 57-66], який відмічав відсутність монографій щодо вітчизняної буржуазії.

З'явилися монографії присвячені забороненим раніше темам щодо соціальної активності інтелігенції, які аналізували раніше недоступні архівні матеріали та зарубіжна історіографія [64, с. 172]. Н. А. Шип підкреслює, що у соціальній структурі суспільства у XIX ст. інтелігенція зайняла своєрідне місце, поступово сформувалася її психологія та юридичне становище. Система підготовки спеціалістів розглядається протягом XIX ст., а їхня професійна та суспільна діяльність охоплює лише другу половину XIX ст. Поза увагою автора залишилися офіцерські кадри та духовництво, тому проблема